

LIBERALIZM W POLITYCE WOLNOŚCIOWEJ PARTII AUSTRII

Polityka Wolnościowej Partii Austrii (FPÖ) stała się w ostatnich latach obiektem wnikliwych analiz, zarówno ze strony klasy politycznej, jak również świata nauki. Zainteresowanie tą partią wywołane było w głównej mierze sukcesami, jakie FPÖ odnosiła na austriackiej scenie politycznej w latach 1986-1999 – w okresie przywództwa charyzmatycznego populisty Jörga Haidera. Elementy polityki populistycznej, nierozłącznie związane w okresie ostatnich kilkunastu lat z FPÖ, zepchnęły wszakże na plan dalszy inne koncepcje polityczne i ideologiczne, które przez dziesięciolecia wprawdzie nie dominowały w polityce tej partii, ale stanowiły niewątpliwie ważną część jej politycznej racji bytu. Taką koncepcją był liberalizm, który z różnym natężeniem występował w polityce FPÖ od początku jej istnienia. W niniejszym opracowaniu podjęto próbę prześledzenia wątków liberalnych w działalności politycznej Wolnościowej Partii Austrii i udzielenia odpowiedzi na pytanie, jak liberalna była w różnych okresach swego rozwoju FPÖ.

W opracowaniu dokonano przeglądu polityki FPÖ od chwili jej powstania, a dla przedstawienia możliwie pełnego obrazu uwzględniono także Związek Niezależnych (VdU), z którego wyłoniła się Wolnościowa Partia Austrii. Interesujące wydają się też te wątki bieżącej taktyki politycznej, które w pewnych okresach determinowały wzrost zainteresowania partii ideologią liberalną.

Poddano analizie wszystkie programy VdU i FPÖ pod kątem występowania aspektów liberalnych wskazujące na przeplatanie się wątków liberalnych z nacjonalistycznymi oraz na wpływ tego zjawiska na wahania popularności partii na arenie wewnątrzpolitycznej. W końcowej części opracowania więcej uwagi poświęcono relacjom między FPÖ a Międzynarodówką Liberalną, które w syntetyczny sposób ukazują stosunek Wolnościowej Partii Austrii do idei liberalnych.

Liberalizm¹ jest jednym z głównych nurtów myśli społeczno-politycznej, powstałej w XVII w., a jego podstawą są m.in.: indywidualistyczna koncepcja człowieka, preferowanie praw wolnościowych, własność prywatna, postulat ograniczonych funkcji państwa².

Wraz z doświadczeniami, którym poddawane były społeczeństwa, przemianom ulegały cechy charakteryzujące liberalną koncepcję człowieka. Natura liberalizmu nie jest jednolita ani stała, jest ona bowiem wynikiem warunków kulturowych i politycznych. Stąd różne odcienie liberalizmu w państwach, w których liberalizm się zadomowił: w Anglii, Francji, USA, Niemczech, a także w Austrii³.

Powstanie liberalizmu było konsekwencją kształtowania się nowego porządku społeczno-ekonomicznego określanego mianem kapitalizmu, umacniania się idei suwerenności państwa, rozwoju kultury świeckiej i zwycięstwa prądów oświeceniowych. Ważne miejsce wśród twórców myśli liberalnej zajęła koncepcja Johna Locke'a, zwolennika ograniczonej roli rządu, wg którego do zadań rządu należy

¹ Pojęcie wywodzi się od łacińskiego *liberalis*, co oznacza dotyczący wolności. S. Wójcik, *Liberalizm*, w: M. Chmaj, W. Sokół (red.), *Polityka – ustrój – idee. Leksykon politologiczny*, Lublin 1999, s. 190.

² A. Antoszewski, R. Herbut (red.), *Leksykon politologii*, Wrocław 2002, s. 206.

³ S. Wójcik, *op. cit.*, s. 191.

zwłaszcza ochrona praw naturalnych (prawa do życia, własności i wolności)⁴. Szczególną rolę w rozwoju liberalizmu odegrały także koncepcje Monteskiusza (*Listy perskie, Rozważania o przyczynach wielkości i upadku Rzymian, O duchu praw*), domagającego się m.in. przestrzegania zasady umiarkowania w systemie politycznym państwa i poszanowania prawa jako gwarancji wolności i bezpieczeństwa jednostki⁵ oraz J. J. Rousseau (*Umowa społeczna, Projekt dla Korsyki*)⁶.

Autorem ekonomicznej koncepcji liberalizmu był A. Smith. W swoim fundamentalnym dziele *Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów* zaprezentował tezę, że społeczeństwo jest zespołem luźno powiązanych ze sobą jednostek, a ustroj społeczny – a także samo państwo – rodzi się spontanicznie pod wpływem żywiołowo układających się i rozwijających stosunków między ludźmi⁷.

Rozkwit liberalizmu przypadł na XIX w., zwłaszcza we Francji, Anglii, Niemczech i Stanach Zjednoczonych. Obecnie liberalizm jako teoria polityczna przeżywa odrodzenie.

I. GENEZA RUCHU WOLNOŚCIOWEGO

Austriacki liberalizm wywodził się z reformatorskiego józefinizmu, a jego celem było doprowadzenie do reform państwa (nie podważając przy tym idei dynastycznej). Dopiero po 1930 r. liberalizm zyskał w Austrii cechy opozycji politycznej. Od roku 1840 rozpoczęły się ostrzejsze ataki na rząd ze strony liberałów reprezentujących odłam stanowo-konserwatywny, który przeciwstawiał się systemowi policyjno-absolutystycznemu⁸.

Przy ocenie rozwoju struktury organizacyjnej tzw. trzeciego obozu⁹ wyraźnie dostrzegalny jest fakt, że w porównaniu do pozostałych dwóch obozów stosunkowo późno, bowiem dopiero w 1920 r., doszło do zjednoczenia ruchu wolnościowego w Wielkoniemiecką Partię Ludową (*Großdeutsche Volkspartei*). Natomiast w od-

⁴ J. Baszkiewicz, F. Ryszka, *Historia doktryn politycznych i prawnych*, Warszawa 1973, s. 228-233.

⁵ H. Olszewski, *Historia doktryn politycznych i prawnych*, Warszawa-Poznań 1978, s. 171-178.

⁶ H. Olszewski, *op. cit.*, s. 182-188

⁷ H. Olszewski, *op. cit.*, s. 180-181.

⁸ H. Wereszycki, *Historia Austrii*, Warszawa 1986, s. 177.

⁹ W odniesieniu do genezy partii politycznych w Austrii znany austriacki historyk i politolog A. Wandruszka sformułował pogląd o „chcianym przez naturę lub Boga trójpodziale Austrii” na trzy obozy polityczne (*politische Lager*), które przetrwały wszystkie historyczne przemiany i zawirowania. Za te trzy obozy Wandruszka uznał:

– obóz socjalistyczny (dzisiejszą Socjaldemokratyczną Partię Austrii), który koncentrował się na rozwiązaniu kwestii społecznych w duchu socjalizmu,

– obóz chrześcijańsko-konserwatywny (obecną Austriacką Partię Ludową), opierający się na społecznej nauce kościoła oraz przeciwstawiający się ideologii socjalistycznej i liberalnej,

– tzw. trzeci obóz, obóz mieszczańsko-narodowy lub po części liberalny (współczesną Wolnościową Partię Austrii), opowiadający się za zachowaniem „niemieckiej Austrii” oraz bliższymi związkami Austrii z Niemcami. Patr.: A. Wandruszka, *Österreichs politische Struktur. Die Entwicklung der Parteien und politischer Bewegungen*, w: H. Benedikt (red.), *Geschichte der Republik Österreich*, Wiedeń 1954, s. 291.

niesieniu do rozwoju ideologicznego należy zauważyć, że na przestrzeni od lat 80. XIX w. aż po I Republikę nastąpiła istotna reorientacja od dominującej początkowo ideologii liberalizmu w kierunku nacjonalizmu (koncepcja *Anschlussu*)¹⁰.

Swych światopoglądowych tradycji *FPÖ* upatruje w rewolucji 1848 r.¹¹ Wraz z przyjęciem pierwszej austriackiej konstytucji 1861 r. oraz założeniem Partii Konstytucyjnej (*Verfassungspartei*) doszło do zorganizowania się trzeciego obozu opierającego się na antyklerykalizmie, gospodarczym liberalizmie oraz niemieckim nacjonalizmie¹². W okresie monarchii organem liberałów stała się „*Neue Freie Presse*”, hołdująca nie tylko ideom liberalnym, lecz także konserwatywnym, wielkoaustriackim i wielkoniemieckim. Ze względu na fakt stałego rozdrobnienia ugrupowań liberalnych, politycy o liberalnych poglądach związani z tymi partiami poszukiwali powiązań z ugrupowaniami niemieckonarodowymi. W konsekwencji, związki między liberałami i narodowcami stały się tak ścisłe, że po upadku monarchii połączyli się oni w jedną partię; a od 1918 r. nie było już w Austrii żadnego odrębnego ugrupowania, aż do czasu utworzenia w 1993 r. Forum Liberalnego.

Współzałożyciel *VdU V*, Reimann uznał z perspektywy lat, że próba utworzenia liberalnej partii politycznej była skazana na porażkę ze względu na fakt, że liberalizm ma w Austrii niewielkie tradycje jako ideologia formująca partie polityczne. Zdaniem Reimanna, chociaż liberalizm w Austrii wywarł poważny wpływ na duchowy rozwój tego kraju, to jako baza ideologiczna dla organizacji partyjnych trwał stosunkowo krótko¹³.

W statucie *FPÖ* z 1957 r. zdefiniowano, że celem partii jest zjednoczenie osób reprezentujących ten sam punkt widzenia w celu realizacji polityki narodowej, wolnościowej, społecznej i europejskiej na bazie prawdziwej wspólnoty narodowej¹⁴. Pojęcie ‘liberalny’ nie pojawiło się w statucie ani razu jako element definiujący tożsamość polityczną *FPÖ*. W to miejsce wkomponowano natomiast pojęcie ‘wolnościowy’ jako ekwiwalent dla tych członków i potencjalnych sympatyków partii, którzy mieli znaleźć w *FPÖ* politycznego reprezentanta liberalizmu¹⁵.

Należy podkreślić, że istnieje zdecydowana różnica między pojęciem ‘wolnościowy’ w rozumieniu *FPÖ* a pozycjami liberalnymi. *FPÖ* postrzega bowiem pojęcie wolności w nierozdzielnym kontekście narodowego pochodzenia człowieka. Jednostka jest zatem częścią naturalnej wspólnoty narodowej, tzn. termin ‘wolnościowy’ postrzegany jest zasadniczo jako cecha wolności zbiorowej¹⁶. Brak jest wskazania na liberalne przekonania, które jednostkę i jej rolę w społeczeństwie stawiałyby w centrum rozważań. Kluczowe dla *FPÖ* pojęcie wolności nieodłącznie wiąże się z komponentem nacjonalistycznym i opowiadaniem się za przynależnością do narodu niemieckiego.

W literaturze można spotkać pogląd, że zarówno elementy nacjonalistyczne, jak i liberalne, występujące w praktyce politycznej Wolnościowej Partii Austrii,

¹⁰ K. Berchtold, *Österreichische Parteiprogramme 1868-1966*, Wiedeń 1967, s. 69.

¹¹ K. Berchtold, *op. cit.*, s. 69.

¹² V. Reimann, *Die dritte Kraft in Österreich*, Wiedeń 1980, s. 49.

¹³ V. Reimann, *op. cit.*, s. 47.

¹⁴ Statut Wolnościowej Partii Austrii, § 2, Klagenfurt 1957.

¹⁵ G. Kräb, *Die Freiheitlichen unter Jörg Haider. Rechtsextreme Gefahr oder Hoffnungsträger für Österreich?* Frankfurt 1996, s. 178.

¹⁶ G. Kräb, *op. cit.*, s. 178.

w istotnym stopniu determinowały zarówno rozwój *VdU*, jak i bezpośredniego sukcesora *FPÖ*¹⁷.

Ani *VdU*, ani *FPÖ* nie definiowały się w chwili swego powstania jako ugrupowania liberalne. Wydaje się, że *VdU* poprzez umieszczenie w nazwie słowa „niezależny” usiłował uniknąć jakiegokolwiek ideologicznego przyporządkowania¹⁸. Stąd program *VdU* z 1945 r., czy też *Ausseer Programm* z 1954 r. nie podejmowały kwestii ideologicznego usytuowania partii. Podobna sytuacja miała miejsce w odniesieniu do utworzenia Wolnościowej Partii Austrii w 1956 r., chociaż pojawiające się pojęcie ‘wolnościowy’ nawiązywało już do tradycji narodowo-liberalnych.

2. EWOLUCJA NURTU LIBERALNEGO W POLITYCE *VdU* (1949-1955)

VdU został założony – przy aktywnym wstawiennictwie Socjalistycznej Partii Austrii (*SPÖ*)¹⁹ u władz alianckich – w kwietniu 1949 r. przez liberalnych dziennikarzy H. Krausa oraz V. Reimanna w celu stworzenia politycznej opcji dla byłych mniej obciążonych nazistów (*Minderbelastete*)²⁰, żołnierzy i oficerów powracających z wojny oraz osób wysiedlonych (głównie z Czechosłowacji). Zamiarem twórców *VdU* było również zbudowanie parlamentarnej opozycji, która mogłyby stanowić liberalną alternatywę dla tzw. licencjonowanych partii, tj. *SPÖ*, Austriackiej Partii Ludowej (*ÖVP*) i Austriackiej Partii Komunistycznej (*KPÖ*). Intencją twórców *VdU* było ponadto – zwłaszcza w świetle tragicznych doświadczeń minionych lat – pozyskanie przedstawicieli obozu narodowego dla nowej demokratycznej partii narodowoliberalnej²¹.

Poparcie udzielone przez socjalistów na rzecz dopuszczenia *VdU* do udziału w wyborach było wyrazem nadziei, iż pojawienie się na austriackiej scenie politycznej kolejnego ugrupowania pravicowego spowoduje osłabienie *ÖVP*, a równocześnie pozwoli *SPÖ* na przejęcie części elektoratu „ponazistowskiego”, który w wyborach 1945 r. pozbawiony był możliwości głosowania. Wynik wyborczy (11,67%, tj. 16 mandatów)²² osiągnięty przez Partię Wyborczą Niezależnych (*WdU*)²³ wydawał się potwierdzać kalkulację polityczną *SPÖ*, że duża część elektoratu tzw. *Ehemalige* odnajdzie swoją nową „polityczną ojczyznę” (*politische Heimstätte*) i będzie głosowała na duże partie²⁴. Swoistym paradoksem natomiast

¹⁷ K. Piringer, *Die Geschichte der Freiheitlichen*, Wiedeń 1982, s. 319.

¹⁸ F. Frischenschlager, *Wie liberal ist die FPÖ*, w: *Österreichisches Jahrbuch für Politik* 1980, Wiedeń, Monachium 1981, s. 136.

¹⁹ Zmiana nazwy z „Socjalistyczna Partia Austrii”, na „Socjaldemokratyczna Partia Austrii” (przy czym skrótowiec *SPÖ* pozostał niezmienny) została dokonana w 1991 r.

²⁰ Istotne znaczenie miał tu fakt przyjęcia tzw. ustaw o narodowych socjalistach (*Nationalsozialisten-Gesetze*), z mocy których odebrano tej grupie obywateli austriackich prawo wyborcze.

²¹ G. Kräb, *op. cit.*, s. 75.

²² K. Piringer, *Der VdU. Verband der Unabhängigen 1949-1956*, Wiedeń 1999, s. 41.

²³ Ze względów konstytucyjno-prawnych *VdU* nie mógł kandydować w wyborach, stąd w jego miejsce powołano *WdU*.

²⁴ G. Kräb, *op. cit.*, s. 76.

stał się przy tej okazji fakt, że liberalne przywództwo *VdU* reprezentowało interesy niemieckich nacjonalistów i byłych nazistów²⁵, o pozyskanie których zabiegali równocześnie zarówno socjaliści, jak i konserwatyści.

W październiku 1952 r., w wyniku istotnych napięć wewnętrznych w *VdU*, nastąpiła zmiana na stanowisku przewodniczącego: twórcę *VdU* i przedstawiciela skrzydła liberalnego H. Krausa zastąpił reprezentant opcji niemieckonarodowej M. Stendenbach. Mające następnie miejsce stopniowe odchodzenie z *VdU* byłych nazistów i zasilenie przez nich dużych partii *SPÖ* i *VPÖ* stało się przyczyną sporów wewnętrznych, ideologicznej presji ze strony skrzydła narodowego, a w konsekwencji także osłabienia nurtu liberalnego w *VdU*. I tak w programie z Bad Aussee z 1954 r. wyraźnie uwidoczniła się nacjonalistyczna tendencja w rozwoju *VdU*. Austria zdefiniowana została jako „niemieckie państwo (*deutscher Staat*), którego polityka musi służyć narodowi niemieckiemu i nigdy nie może być nakierowana przeciwko innemu niemieckiemu państwu”²⁶.

Przesunięcie politycznego akcentu na niemiecki nacjonalizm nie zadowoliło jednak przedstawicieli żadnego ideologicznego kierunku w Związku Niezależnych. Z jednej strony spowodowało odpływ z *VdU* przedstawicieli nurtu liberalnego, ale równocześnie nie było wystarczająco radykalne dla skrajnie nacjonalistycznego skrzydła, które w rezultacie utworzyło w 1955 r. Partię Wolności (*Freiheitspartei*) – pod przewodnictwem A. Reinthallera, b. sekretarza stanu w rządzie III Rzeszy, posiadającego honorowy stopień *Obergruppenführera SS*. Do Partii Wolności, którą H. Kraus określił jako „stowarzyszenie byłych nazistów”²⁷, przyłączyło się wielu radykalnych zwolenników ideologii niemieckonarodowej.

3. EWOLUCJA NURTU LIBERALNEGO W POLITYCE FPÖ

3.1. Utworzenie Wolnościowej Partii Austrii – era A. Reinthallera

3 listopada 1955 r. doszło do fuzji Związku Niezależnych i Partii Wolności oraz utworzenia Wolnościowej Partii Austrii²⁸. Nazwa nowej partii stała się przedmiotem ożywionego sporu. W jednej kwestii panowała zgodność, a mianowicie, że ani termin ‘narodowa’, ani ‘liberalna’ nie byłby dla nowego ugrupowania dobrym wspólnym mianownikiem. W wyniku dyskusji uznano, że oba terminy nie tylko nie wykluczają się wzajemnie, lecz uzupełniają, i zdecydowano się na termin ‘wolnościowa’ jako wspólną nadbudowę²⁹. Podkreślano przy tym, że „wolność, a zwłaszcza wolność jednostki i wolność wspólnoty, wolność własnego narodu, znajdowała się oraz nadal znajduje się w centrum wszystkich programowych wypowiedzi oraz programów obozu narodowoliberalnego”³⁰. 7 kwietnia 1956 r. odbył się zjazd założycielski Wolnościowej Partii Austrii. Wybór A. Reinthallera na funkcję

²⁵ A. Mölzer, *Jörg – der Eisbrecher*, Klagenfurt 1990, s. 42.

²⁶ E. Reiter, *Programm und Programmentwicklung der FPÖ*, Wiedeń 1982, s. 247.

²⁷ H. Kraus, *Untragbare Objektivität – politische Erinnerungen 1917 bis 1987*, Wiedeń 1988, s. 265.

²⁸ G. Krah, *op. cit.*, s. 79.

²⁹ F. Peter, *30 Jahre Freiheitliche Partei Österreichs*, w: *FPÖ*, Wiedeń 1986, s. 28.

³⁰ *Freiheiliches Bildungswerk*, Wiedeń 1992, s. 29.

przewodniczącego *FPÖ* stanowił potwierdzenie niemieckonarodowego kursu nowej partii. Wolnościowa Partia Austrii stała się ugrupowaniem konserwatywno-niemieckonarodowym, które nie było już zainteresowane ideologią liberalną³¹. W związku z przeniesieniem politycznego akcentu na nacjonalizm i całkowitym odejściem od liberalizmu z *FPÖ* wystąpił liberalny twórca Związku Niezależnych H. Kraus, uzasadniając swą decyzję następująco: „zjazd był potwierdzeniem od dawna przygotowywanego przejęcia władzy przez mały krąg prawicowych ekstremistów i nazistowskich przywódców... Nigdy nie było moją wolą założenie organizacji sukcesyjnej *NSDAP*”³².

FPÖ pod kierownictwem Reinthallera, cechująca się silną orientacją nacjonalistyczną, znalazła się na marginesie życia politycznego i odnotowywała postępującą utratę elektoratu, a jej pozycja uległa znacznemu osłabieniu³³. Te niekorzystne zjawiska nie doprowadziły jednak do zmiany linii politycznej, przywrócenia kierunku liberalnego, czy też złagodzenia kursu narodowego. Na słaby wynik wyborczy z 1956 r. złożyło się kilka elementów, w tym m.in.:

- „odstraszenie” elektoratu mieszczańsko-liberalnego,
- przejęcie części elektoratu niemieckonarodowego przez *ÖVP* i *SPÖ*,
- odzyskanie przez Austrię suwerenności po podpisaniu Traktatu Państwowego z 1955 r., co powszechnie potraktowano jako sukces dużych partii *ÖVP* i *SPÖ*.

3.2. Era Friedricha Petera

W 1958 r. przewodnictwo w *FPÖ* objął Friedrich Peter, były *Obersturmführer Waffen-SS*. Wybór na nowego przewodniczącego partii polityka z przeszłością w III Rzeszy nie oznaczał jednak, jak się miało następnie okazać, utrwalenia zwrotu Wolnościowej Partii Austrii w kierunku skrajnej prawicy. F. Peter postawił sobie za cel:

- umocnienie pozycji *FPÖ*,
- poprawę wizerunku partii jako demokratycznej siły politycznej,
- wyprowadzenie jej z izolacji oraz politycznego getta, na które skazać ją chciała wielka koalicja³⁴.

Rozpoczęła się powolna i ostrożna kampania wewnątrzpartyjna (tzw. faza normalizacji)³⁵ mająca doprowadzić do deradykalizacji *FPÖ* oraz przesunięcia akcentu politycznego w kierunku centrum, co miało dokonać się w drodze pobudzenia myśli liberalnej, jednakże bez równoczesnej utraty pierwiastka narodowego. W celu wyrazistego zaprezentowania odnowionego kierunku politycznego partii F. Peter wykorzystał wizytę delegacji Międzynarodówki Liberalnej w Austrii do wygłoszenia znamiennego oświadczenia, że „nacjonałści i liberałowie mają wspólnie miejsce w *FPÖ*”³⁶. Wola zmiany wizerunku *FPÖ* pod przewodnictwem F. Petera została ponownie sformułowana w tzw. *Salzburger Bekenntnis* z 1964 r., stanowiącym uzupełnienie obowiązującego wówczas programu: „Wolnościowa

³¹ P. Pelinka, *Heide Schmidt. Eine Provokation*, Wiedeń 1983, s. 19.

³² „Wiener Zeitung” 13 IV 1956.

³³ W wyborach do Rady Narodowej w 1956 r. *FPÖ* zdobyła 6,52% głosów, tj. 6 mandatów.

³⁴ *Freiheitliches Bildungswerk*, op. cit., s. 32.

³⁵ K. Luther, *Die Freiheitlichen*, w: H. Dachs, P. Gerlich, *Das politische System Österreichs*, Wiedeń 1997, s. 295.

³⁶ Cytat za: G. Kräh, op. cit., s. 76.

Partia Austrii umieściła ideę wolności w centrum swej politycznej woli oraz swego działania³⁷. Za dokonującymi się zmianami krył się zamiar wzmocnienia roli FPÖ w ramach systemu partyjnego oraz szerzej systemu politycznego Austrii w celu zapewnienia FPÖ w przyszłości możliwości uczestnictwa w ewentualnej koalicji rządowej³⁸.

W reakcji na zarysowujące się tendencje liberalizacyjne doszło do rozłamu w partii. Z FPÖ wyodrębniły się ugrupowania ekstremistyczne. Utworzona została Partia Narodowodemokratyczna (*Nationaldemokratische Partei*)³⁹. Nowa, bardziej liberalna opcja przewodniczącego F. Petera spotkała się z krytyką zbliżonych do FPÖ związków sportowych, studenckich oraz związku akademików, którzy w korekcie kursu upatrywali rozmycia tradycji trzeciego obozu⁴⁰. Wraz z odejściem radykalnych przedstawicieli skrzydła narodowego Wolnościowa Partia Austrii utraciła część stałego elektoratu, zyskując jednak w to miejsce możliwość otwarcia się na nowe grupy społeczne.

Na zjeździe w 1968 r. FPÖ przyjęła *Ischler Programm*, który – chociaż co do meritum nie wniósł istotniejszych zmian – stanowił ostrożne utrwalenie trendu liberalnego partii. Dało to asumpt do konstatacji, że „zaakcentowanie liberalnych wartości przez nacjonalistycznie zdominowaną partię klasyfikowało ją jako partię narodowoliberalną”⁴¹.

Po wyborach parlamentarnych w 1970 r. FPÖ zdecydowała się – w zamian za dokonanie korzystnych dla małych partii zmian w ordynacji wyborczej – na poparcie rządu mniejszościowego SPÖ. To posunięcie wzmocniało zarówno jej pozycję w austriackim systemie partyjnym, jak również jej rolę jako partii znajdującej się w nurcie liberalnym.

W tym okresie rozwój programowy FPÖ wykazywał jeszcze poważne deficyty⁴². Partia odczuwała także brak doradczego oraz intelektualnego zaplecza. Przy ocenie stanu ówczesnej FPÖ należy uwzględnić fakt, że mieliśmy tu do czynienia z tzw. partią obozową (*Lagerpartei*), silnie zakotwiczoną w tradycyjnym elektoracie. W tych warunkach kierownictwo FPÖ z dobrym rezultatem podjęło próbę przyciągnięcia polityków młodej generacji, skupionych zwłaszcza w Wolnościowym Zrzeszeniu Akademików (*Freiheitlicher Akademikerverband*) oraz Związku Wolnościowych Studentów (*Ring Freiheitlicher Studenten*). W 1971 r. utworzony został spośród grona liberalnie nastawionych studentów tzw. *Atterseekreis* – polityczno-naukowa wspólnota pracy (*politisch-wissenschaftliche Arbeitsgemeinschaft*).

Do czasu utworzenia *Atterseekreis* FPÖ nigdy precyzyjnie nie zdefiniowała swojego stosunku do liberalizmu (podczas gdy idee nacjonalistyczne znajdowały polityczne odzwierciedlenie zarówno w programach, jak i praktyce politycznej). FPÖ nawiązywała raczej do populistycznych tradycji Związku Niezależnych

³⁷ R. Stäuber, *Der Verband der Unabhängigen (VdU) und die Freiheitliche Partei Österreichs (FPÖ). Eine Untersuchung über die Problematik des Deutschnationalismus als Einigungsfaktor in Österreich seit 1945*, dysertacja, St. Gallen 1974, s. 169.

³⁸ Wzorem niemieckiej FDP.

³⁹ NDP została zakazana w 1988 r. w związku z prowadzeniem działalności narodowo-socjalistycznej.

⁴⁰ G. Kräh, *op. cit.*, s. 86.

⁴¹ K. Lehmann-Horn, *Die Kärntner FPÖ 1955-1983. Vom Verband der Unabhängigen (VdU) bis zum Aufstieg von Jörg Haider zum Landesparteiobmann*, Klagenfurt 1992, s. 148.

⁴² E. Reiter, *op. cit.*, s. 41.

i niemieckonarodowych tradycji trzeciego obozu, niż do idei liberalnych⁴³. Ale młodzi intelektualiści, którzy na początku lat 70. poprzez *Atterseekreis* dotarli do *FPÖ*, byli przekonani, że w Wolnościowej Partii Austrii istnieje trwałe miejsce dla idei liberalnych. Tym bardziej, że F. Peter zapewnił przedstawiciełom *Atterseekreis* eksponowane miejsca w kierownictwie partii⁴⁴. W ten sposób liberalny pierwiastek w *FPÖ* zyskał zaplecze intelektualne sprzyjające rozwojowi dyskusji programowej w partii. *Atterseekreis* zajął krytyczne stanowisko wobec niemieckonarodowych działaczy i po raz pierwszy w istotny sposób wzmocnił liberalny element w partii⁴⁵. W 1973 r. *FPÖ* przy aktywnym udziale *Atterseekreis* wypracowała i przyjęła *Wolnościowy manifest w sprawie polityki społecznej*⁴⁶, który – chociaż nie był oficjalnym programem partii – wprowadzał liberalne elementy do partyjnej pragmatyki.

W referacie na temat aktualnej sytuacji politycznego liberalizmu a punktu widzenia *Atterseekreis*⁴⁷ Ch. Allesch sformułował wyraziste opinie w sprawie miejsca liberalizmu w *FPÖ* oraz perspektyw na przyszłość:

– próba włączenia przez twórców *VdU* elementu liberalnego do austriackiego systemu politycznego była skazana na niepowodzenie ze względu na polityczne korzenie większości członków i działaczy datujące się z ery narodowego socjalizmu; *VdU* w większym stopniu czerpał z niemieckonarodowych tradycji trzeciego obozu, a w mniejszym z idei liberalnych,

– *Wolnościowy manifest w sprawie polityki społecznej* skłonił liberałów zorganizowanych w *Atterseekreis* do przyjęcia założenia, że odnowienie politycznego liberalizmu w Austrii możliwe będzie poprzez odnowę *FPÖ*,

– program lincki z 1985 r. nosił wyraźne cechy kompromisu między wizjami narodowokonserwatywnymi i liberalnymi. Jednak treści narodowokonserwatywne pojawiły się w programie w większym stopniu niż oczekiwał tego *Atterseekreis*,

– błędy popełnione w okresie udziału w małej koalicji w rodzaju wspomnianej poniżej afery Redera doprowadziły do zdyskredytowania liberalnych eksponentów partii,

– poważnym błędem było unikanie przez siły liberalne w *FPÖ* stanowczej ideologicznej konfrontacji z poglądami narodowokonserwatywnymi.

3.3 Era Alexandra Götz

W 1978 r. przewodnictwo w *FPÖ* objął Alexander Götz, burmistrz Grazu i przedstawiciel skrzydła narodowego w partii, który dokonał korekty zainicjowanego przez F. Petera przyjaznego kursu wobec *SPÖ* i wytyczył ambitny cel:

⁴³ Ch. G. Allesch, *Zur aktuellen Situation des politischen Liberalismus aus der Sicht des Atterseekreises*, w: *Die Liberalen – auf der Suche der verlorenen Identität?* Politisch-wissenschaftliche Arbeitsgemeinschaft Atterseekreis (wyd.), Wiedeń 1988, s. 12.

⁴⁴ Nie chodziło tu jednak tyle o rzeczywiste zakotwiczenie w partii idei liberalnych, co raczej o zdjęcie z *FPÖ* odium partii radykalnej i dokonanie jej przesunięcia od prawej strony w kierunku centrum, co miało jej zapewnić miejsce wśród ugrupowań demokratycznych w austriackim systemie partyjnym.

⁴⁵ K. Piringer, *Die Geschichte...*, s. 225.

⁴⁶ E. Reiter, *op. cit.*, s. 42 i n.

⁴⁷ Patrz: A. Stirnemann, *Die Freiheitlichen – Abkehr vom Liberalismus?* w: A. Khol, A. Stirnemann, *Österreichisches Jahrbuch für Politik 1980*, Wiedeń, Monachium 1987, s. 175 i n.

przełamanie absolutnej większości socjaldemokracji w Radzie Narodowej. Założonego celu A. Götz nie zdołał zrealizować i po roku sprawowania funkcji ustąpił⁴⁸. Na okres przewodnictwa A. Götz przypało szczególnie ważne wydarzenie w rozwoju partii: 5 października 1979 r. FPÖ po kilkuletnich zabiegach została przyjęta do Międzynarodówki Liberalnej.

3.4. Era N. Stegera – FPÖ w małej koalicji

Zjazd w Linzu w 1980 r. stał się poważną próbą sił wewnątrz Wolnościowej Partii Austrii. Do walki o przywództwo stanęli: partyjny liberał, przewodniczący landowej organizacji FPÖ w Wiedniu N. Steger oraz umiarkowany reprezentant skrzydła narodowego, przewodniczący organizacji w Dolnej Austrii H. Ofner. Objęcie przywództwa FPÖ przez N. Stegera doprowadziło do przejściowej przewagi partyjnych liberałów nad reprezentantami opcji narodowej oraz do zmiany kursu politycznego Wolnościowej Partii Austrii. „Kierownictwo partii wyznaczyło sobie za cel uczynienie z liberalnonarodowej FPÖ ‘czystej partii liberalnej’ i dokonanie wymiany kręgu wyborców”⁴⁹.

Rozpoczęło się ponowne zbliżenie Wolnościowej Partii Austrii z SPÖ (przy równocześnie podejmowanych koncesjach wobec skrzydła nacjonalistycznego) z zamiarem przeprofilowania FPÖ w kierunku partii liberalnonarodowej⁵⁰. Okres przewodnictwa N. Stegera stanowił okres konsekwentnego pogłębiania tendencji liberalnych w FPÖ, które znalazły swój formalny wyraz w przyjętym programie z 1985 r. zatytułowanym *Wolność jest dla nas najwyższą wartością*, a także utworzeniu Liberalnego Klubu, niezależnego forum dyskusyjnego mającego na celu udzielanie intelektualnego wsparcia partii. Jednak liberalny kurs polityczny realizowany przez N. Stegera był stale kontestowany i atakowany przez partyjnych nacjonalistów, w tym m.in. młodego polityka z Karyntii J. Haidera.

Wybory parlamentarne 1983 r. stworzyły dla FPÖ nową, korzystną sytuację polityczną. SPÖ utraciła bowiem dotychczasową absolutną większość i została zmuszona do poszukiwania koalicyjnego partnera. Dzięki tej zmianie w austriackim systemie partyjnym, FPÖ w latach 1983-1986 – mimo poniesionej poważnej porażki wyborczej⁵¹ – po raz pierwszy przejęła współodpowiedzialność rządową w ramach małej koalicji z SPÖ, w której N. Steger objął funkcję wicekanclerza, a tekę ministra obrony powierzono F. Frischenschlagerowi. FPÖ otrzymała również trzy stanowiska sekretarzy stanu w resortach. Silna reprezentacja wolnościowych liberałów w rządzie stała się przyczyną silnych napięć wewnętrznych w partii i odsunięcia się części nacjonalistycznie nastawionych działaczy od N. Stegera. Kolejnym problemem była istotnie ograniczona możliwość prezentowania się koalicyjnej FPÖ „na zewnątrz” jako samodzielnej partii liberalnej. Doświadczona w sprawowaniu władzy i politycznie znacznie silniejsza SPÖ nie pozostawiała FPÖ

⁴⁸ *40 Jahre Freiheitliche Partei Österreichs*, publikacja Wolnościowej Partii Austrii, Wiedeń 1996, s. 53.

⁴⁹ *Freiheitliches Bildungswerk...*, s. 37.

⁵⁰ B. Perchinig, *National oder liberal – die Freiheitliche Partei Österreichs*, w: P. Gerlich, W.C. Müller, *Zwischen Koalition und Konkurrenz – Österreichs Parteien seit 1945*, Wiedeń 1983, s. 88 i n.

⁵¹ FPÖ uzyskała w wyborach do Izby Narodowej 4,98% głosów, co było najgorszym wynikiem w historii partii.

wiele miejsca na zaznaczanie wolnościowych akcentów politycznych. Poniesione porażki wyborcze w siedmiu landach oraz odnotowywany w sondażach opinii publicznej poważny spadek popularności *FPÖ* zmieniły radykalnie atmosferę wokół kierownictwa partii. Dodatkowo nałożył się na to pewien brak zręczności politycznej N. Stegera w rządzie⁵², co stworzyło J. Haiderowi asumpt do ostrych ataków pod adresem przewodniczącego partii, a nawet sformułowania zarzutów o zdradę ideałów partii. Ataki te doprowadziły do eskalacji konfliktu między partyjnymi liberałami i nacjonalistami. Napiętą sytuację N. Steger usiłował rozładować poprzez danie satysfakcji obu skrzydłom i uwzględnienie w wyżej wspomnianym programie z 1985 r. elementów politycznie istotnych dla obu opcji⁵³. Próby te pozostały jednak bezskuteczne, bowiem dla liberałów program ten oznaczał krok wstecz wobec *Manifestu społeczno-politycznego*, a dla drugiego skrzydła kwestie niemieckonarodowe i tak nie były wyeksponowane w wystarczającym stopniu. Owo wewnętrzne rozchwianie w kierownictwie *FPÖ* i popełniane błędy polityczne prowadziły do formułowania wniosków o niekonsekwentnym liberalnym profilu partii i osłabiały pozycję skrzydła liberalnego. Realizowana przez wicekanclerza N. Stegera linia polityczna w rządzie spowodowała w rezultacie utratę elektoratu niemieckonarodowego oraz wyborców protestu.

Niekorzystną dla N. Stegera sytuację wewnątrzpartyjną konsekwentnie wykorzystywał J. Haider do ataków na liberalne kierownictwo partii. J. Haider już u progu swej kariery w *FPÖ* w 1973 r. dostrzegał ograniczone znaczenie liberalizmu dla przyszłości Wolnościowej Partii Austrii, uznając że liberalizm w *FPÖ* pełni jedynie funkcję „elementu budowlanego”, ale w żadnym razie „nośnego filaru”⁵⁴. Osłabienie pozycji *FPÖ* w sondażach i niebezpieczeństwo niesforsowania prognozy wyborczego w wyborach parlamentarnych w okresie przywództwa N. Stegera stanowiły dodatkową okazję do krytyki.

3.5. Przejęcie władzy przez Jörga Haidera – rozbrat z liberalizmem

Na wrześniowym zjeździe *FPÖ* w 1986 r. doszło do otwartego rozłamu między partyjnymi liberałami oraz nacjonalistami skupionymi wokół J. Haidera, który wynikiem 57,7% głosów zwyciężył w walce o stanowisko przewodniczącego Wolnościowej Partii Austrii⁵⁵. Komentując swą porażkę N. Steger uznał, iż „jego liberalna droga została w wyborach odrzucona”⁵⁶. Zmiany dokonane w kierownictwie *FPÖ* stały się przyczyną wypowiedzenia przez kanclerza F. Vranitzky'ego umowy koalicyjnej i rozpisania przedterminowych wyborów. Szeregi *FPÖ* opuściło

⁵² Chodzi tu zwłaszcza o tzw. aferę Redera ze stycznia 1985 r., kiedy to pełniący funkcję ministra obrony czołowy liberalny polityk *FPÖ* F. Frischenschlager udał się na lotnisko w Grazu, by uściskiem dłoni powitać zwolnionego z włoskiego więzienia zbrodniarza wojennego, majora SS W. Redera. Zmasowana krytyka koalicyjnej *SPÖ* oraz opinii publicznej spowodowała wyrażenie ubolewania przez F. Frischenschlagera, co z kolei zostało z niezadowolaniem przyjęte przez prawe skrzydło partii.

⁵³ *Program Wolnościowej Partii Austrii*, uchwalony na Zjeździe 1 i 2 czerwca 1985 r. w Salzburgu, rozdz. 3, pkt. 13: „Chcemy narodowej polityki, która narodom i grupom etnicznym umożliwi zachowanie ich praw do życia i rozwój ich odrębności w pokojowy sposób przy pomocy liberalnej polityki”.

⁵⁴ R. Stäuber, *op. cit.*, s. 179.

⁵⁵ „Neue Freie Zeitung” 18 IX 1986.

⁵⁶ „Neue Freie Zeitung”, *ibidem*.

36 czołowych działaczy – zwolenników kierunku liberalnego⁵⁷. *Atterseekreis* wypowiedział *FPÖ* współpracę pod zarzutem odejścia od liberalnej polityki i przejścia na pozycje populistyczne.

Historyczny zjazd *FPÖ* w Innsbrucku we wrześniu 1986 r., na którym odsunięty został liberalny przewodniczący N. Steger, wyznaczył jednak nie tyle koniec liberalnej ery w historii Wolnościowej Partii Austrii, co zamknięcie okresu liberalnego eksperymentu politycznego i powrót do historycznych, nacjonalistycznych korzeni. Okazało się bowiem, że Steger był przez lata przewodniczącym liberalnej partii, która w istocie liberalna nigdy nie była, a błędem Stegera były fałszywa ocena własnej partii, w której za ilościowo nielicznym kierownictwem, które uważało się za liberalne, nie kryła się liberalna partia⁵⁸.

Objęcie funkcji przewodniczącego przez J. Haidera rozpoczęło okres odchodzenia od prób liberalnej transformacji w *FPÖ*. Zmiana przywództwa Wolnościowej Partii Austrii dokonała się nie tyle na linii partia „liberalna” w kierunku partia „narodowa”, co raczej oznaczała „przejście od ideologii do retoryki”⁵⁹. Niemniej J. Haider jeszcze przez kilka lat zabiegał o to, by politycy *FPÖ* o poglądach liberalnych mieli poczucie, iż w partii jest miejsce dla szerokiego spektrum politycznego, w tym także dla poglądów liberalnych. W swoim programowym wystąpieniu *Wiener Erklärung* Haider uznał, że członkowie i sympatycy *FPÖ* nie są zainteresowani sekciarskimi sporami na temat tego co narodowe, a co liberalne⁶⁰. Nastąpiła faza populistycznego protestu i szybkiego wzrostu popularności partii.

Znaczącą cezurą stało się dla *FPÖ* opuszczenie wolnościowego klubu parlamentarnego przez przedstawicieli skrzydła liberalnego (m.in. H. Schmidt oraz F. Frischenschlager) i utworzenie w lutym 1993 r. nowej partii o nazwie Forum Liberalne. Fakt ten pogłębił w J. Haiderze głęboką awersję do liberalizmu i liberałów. Haider uznał współczesny liberalizm za labilny oraz cyniczny⁶¹, którego finalnym produktem jest nihilizm i anarchia⁶². Z chwilą wystąpienia H. Schmidta z *FPÖ*, partii która w istocie nigdy nie była partią liberalną i przez większość swoich członków i sympatyków nigdy nie była traktowana jako partia liberalna, Wolnościowa Partia Austrii ostatecznie utraciła prawo do aspirowania do roli ugrupowania zrzeszającego ludzi o poglądach liberalnych.

3.6. FPÖ w koalicji rządowej

Utworzenie koalicji rządowej z mieszczańską *ÖVP* w lutym 2000 r. postawiło przed *FPÖ* nowe polityczne wyzwania. Rządy 14 państw członkowskich Unii Europejskiej nałożyły na Austrię bezprecedensowe sankcje polityczne. Ostre

⁵⁷ P. Pelinka, *op. cit.*, s. 42.

⁵⁸ A. Pelinka, *Die kleine Koalition 1983-1986*, Wiedeń 1993, s. 99 i n.

⁵⁹ C.G. Allesch, *Der Stellenwert des modernen Liberalismus in der sterreichischen Politik*, w: A. Khol, A. Stirnemann (red.), *Österreichisches Jahrbuch für Politik 1988*, Monachium, Wiedeń 1989, s. 405.

⁶⁰ J. Haider, *Wiener Erklärung zur Situation von Staat und Gesellschaft am Vorabend der Beitrittserklärung über ein gemeinsames Europa*, referat wygłoszony w dniu 7 IV 1992 roku w Wiedniu – materiał partyjny.

⁶¹ J. Haider, *Die Freiheit, die ich meine*, Frankfurt 1993, s. 28.

⁶² J. Haider, *ibidem*, s. 28.

protesty austriackiej i zagranicznej opinii publicznej przeciwko udziałowi Wolnościowej Partii Austrii w rządzie doprowadziły do ustąpienia J. Haidera z funkcji przewodniczącego partii, a także przewartościowań w polityce FPÖ. Wycofanie się Haidera miało jednak charakter taktyczny i służyło w istocie uspokojeniu negatywnej atmosfery wobec udziału w rządzie. J. Haider w roli „zwykłego członka” partii nadal pełnił kluczową rolę w podejmowaniu istotnych decyzji politycznych.

Próby usamodzielnienia się podjęte przez S. Riess-Passer, wicekanclerz i następczynię Haidera na fotelu przewodniczącego partii, oraz tendencje liberalizacyjne, które pojawiły się po ustąpieniu poprzedniego przewodniczącego, doprowadziły do sterowanej przez Haidera rewolty w FPÖ, ustąpienia S. Riess-Passer oraz partyjnego liberała, ministra finansów H. Grassera, i w efekcie do upadku koalicji rządowej. Przedterminowe wybory do Rady Narodowej 24 listopada 2002 r. zakończyły się bezprzykładną klęską Wolnościowej Partii Austrii, która odnotowała spadek poparcia z 26,9% w 1999 r. do poziomu 10,2%. Osłabienie pozycji FPÖ nie okazało się przeszkodą dla kontynuowania do chwili obecnej współpracy w odnowionej koalicji z Austriacką Partią Ludową.

4. LIBERALIZM W PRAGMATYCE VdU I FPÖ

Przy ocenie liczącego 52 punkty pierwszego programu VdU z 22 lipca 1949 r.⁶³, którego motywem przewodnim było *Recht, Sauberkeit, Leistung*, należy mieć na względzie, że Związek Niezależnych w chwili swego powstania pełnił rolę politycznego *outsidera* i był w większym stopniu związkiem reprezentującym interesy byłych nazistów, wysiedlonych i powracających z wojny niż partią programową⁶⁴. Program nie został uchwalony przez zjazd, lecz przez zarząd partii, w związku z czym nie odbyła się nad nim poważniejsza wewnątrzpartyjna dyskusja – został niejako „narzucony z góry”. Program zawierał postulat przywrócenia państwa prawa w rozumieniu konstytucji z 1920 r. oraz wezwanie do zwalczania państwa partyjnego, utworzenia obszarów wolnych od wpływów partyjnych, likwidacji tzw. systemu proporcjonalnego obsady stanowisk w państwie. W odniesieniu do życia gospodarczego i społeczno-politycznego program określał ponadto zasady pozwalające uznać VdU za ugrupowanie o cechach liberalnych. VdU opowiedział się m.in. przeciwko upaństwowieniu gospodarki oraz za poszanowaniem własności prywatnej. Pierwszy program VdU można uznać za program umiarkowanie liberalny zawierający komponent społeczno-reformatorski⁶⁵, w którym wystąpiły wynikające z tradycji „trzeciego obozu” akcenty niemieckonarodowe. W programie umieszczono jasno sformułowany cel utworzenia Stanów Zjednoczonych Europy na bazie równouprawnienia⁶⁶.

Program z Bad Aussee z 15 i 16 maja 1954 r.⁶⁷ był pochodną splotu wielu politycznych czynników, zarówno zewnętrznych, jak i wewnętrznych. Wyraźnie

⁶³ Tekst: „Neue Front” 30 VII 1949.

⁶⁴ F. Frischenschlager, *Funktions- und Inhaltswandlungen von Parteiprogrammen am Beispiel der FPÖ – Programme*, „Österreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft”, Heft 2, 1978, s. 209-220.

⁶⁵ E. Reiter, *op. cit.*, s. 68.

⁶⁶ K. Piringer, *Verband der Unabhängigen 1949-1956*, Wiedeń 1999, s. 36.

⁶⁷ Tekst: „Neue Front” 22 V 1954.

zaznaczyła się tendencja do silniejszego akcentowania pozycji narodowych⁶⁸, a to ze względu na fakt, że Związek Niezależnych znajdował się wówczas w trudnej sytuacji po porażkach wyborczych poniesionych po 1951 r., a przyjęcie nowego programu miało służyć silniejszemu związaniu z *VdU* przedstawicielei skrzydła narodowego zmierzających w stronę rozłamu⁶⁹. Charakterystyczny był brak poważniejszych zmian w odniesieniu do polityki gospodarczej oraz społecznej w porównaniu do poprzedniego programu, chociaż należy uznać, że w porównaniu do kwestii narodowych elementy gospodarcze i społeczne zostały odsunięte na drugi plan. Analiza programu z Bad Aussee pozwala stwierdzić, że *VdU* był po 1954 r. partią nacjonalistyczną z elementami orientacji liberalnej w gospodarce. Natomiast w żadnym razie nie można jej uznać za partię liberalną lub liberalnonarodową⁷⁰. Ani program *VdU* z 1949 r., ani program z Bad Aussee nie określały jednoznacznie ideologicznego przyporządkowania partii⁷¹.

Pierwszy program *FPÖ*, tzw. *Krótki program* z 3 listopada 1955 r.⁷² (pierwsza wersja) został przyjęty bezpośrednio po zakończeniu negocjacji między Związkiem Niezależnych oraz Partią Wolności w sprawie zjednoczenia obu partii. Zmiany programowe (w odniesieniu do ostatniego programu *VdU*) nie miały istotniejszego charakteru, co wskazuje, że to nie spory programowe były elementem determinującym przekształcenie *VdU* w *FPÖ*. W 14 punktach określono programowe założenia nowej partii. Interesująca jest konstrukcja programu: na pierwszym miejscu umieszczono opowiedzenie się za wolnością i prawami podstawowymi. Uznano odrębną państwowość Austrii, co stanowiło jasny sygnał pod adresem radykalnie nastawionych partyjnych nacjonalistów (poszukujących możliwości zjednoczenia z Niemcami), przy równoczesnym opowiedzeniu się za niemiecką wspólnotą narodową i kulturową. W kwestiach gospodarczych program nawiązywał do wizji *VdU* i zawierał opowiedzenie się za gospodarką rynkową wolną od „utrudnień” ze strony karteli, monopolu oraz dyktatury izb gospodarczych. Pojawiła się także krytyka tzw. systemu proporcjonalnego w Austrii.

Natomiast *Wytyczne* wolnościowej polityki w Austrii⁷³ stanowiły w istocie interpretację i uzupełnienie *Krótkiego programu*. Jak stwierdza E. Reiter: „liberalne idee stanowiły jedynie ‘ozdobnik’ do centralnych wypowiedzi narodowych, przy czym idee narodowe miały raczej znaczenie odnoszące się do przeszłości i nie stanowiły nowego elementu dla rozwoju politycznego liberalizmu dla powojennej Austrii. Pierwszy program *FPÖ* zawierał silniejsze elementy konserwatywne niż liberalne... W odniesieniu do tego rozwoju programowego, który prowadził od liberalno-narodowego *VdU* roku 1949 do narodowo-liberalnego *VdU* roku 1954

⁶⁸ K. Berchtold, *op. cit.*, s. 489.

⁶⁹ Chodziło tu o tzw. Narodowe Prawe Skrzydło (*Nationaler Rechter Flügel*) i aferę deputowanego Stübera, który po opuszczeniu *VdU* założył własną partię sytuującą się na prawo od *VdU*.

⁷⁰ E. Reiter, *op. cit.*, s. 69.

⁷¹ F. Frischenschlager, *Wie liberal ist die FPÖ*, w: A. Kohl, A. Stirnemann (wyd.) *Österreichisches Jahrbuch für Politik 1980*, Monachium, Wiedeń 1981, s. 136.

⁷² Tekst: Neue Front 12 XI 1955.

⁷³ Tekst: K. Berchtold, *op. cit.* s. 494-509. Zjazd *FPÖ* w Klagenfurcie obradujący w dniach 1 i 2 czerwca 1957 r. uchwalił jedynie, że komisja robocza podejmie prace w celu stworzenia „wytycznych wolnościowej polityki w Austrii”. 27 listopada 1958 r. organ *FPÖ* „Neue Front” rozpoczął druk *Wytycznych*.

i narodowo-konserwatywnej (wyposażonej w nieliczne elementy liberalne) FPÖ od 1956 r., należy zauważyć, że miarodajne osobistości, które występowały na rzecz utworzenia FPÖ i wystąpienia z VdU, zakładały istnienie dużego niemieckonarodowego elektoratu⁷⁴. I właśnie ta „pogoń” za niemieckonarodowym elektoratem, którego liczebność szacowano na 12-28% (na podstawie danych okresu międzywojennego), prowadziła do stopniowego odchodzenia w programach, a także szerzej w praktyce politycznej, od treści liberalnych (na które miało być w założeniu jedynie niewielkie zapotrzebowanie), na rzecz eksponowania wątków narodowych. *Krótki program* oraz *Wytyczne* miały głównie na celu pozyskanie elektoratu „ponazistowskiego”, były nakierowane „na przeszłość”, potwierdzając rolę FPÖ jako partii-getta (*Ghettopartei*). Definiując własną koncepcję wspólnoty narodowej Wolnościowa Partia Austrii zdystansowała się wyraźnie od „liberalizmu starej szkoły, który chce pozostawić wszystko wolnej grze sił i sprzyja w ten sposób silniejszemu”⁷⁵.

Uchwalony na VII zjeździe (11-14 czerwca 1964 r. w Salzburgu) *Salzburger Bekenntnis*⁷⁶ służył jasnemu oraz zrozumiałemu przedstawieniu światopoglądowych pozycji Wolnościowej Partii Austrii⁷⁷. Zjazd, na którym przyjęto *Salzburger Bekenntnis*, stanowił istotną cezurę w programowym rozwoju FPÖ. Odbył się w obecności czołowych polityków niemieckiej FDP (W. Scheel wygłosił programowy referat). Na tymże zjeździe w Salzburgu padły znamienne słowa przewodniczącego F. Petera, że „dla zwolenników myśli narodowej i liberałów jest miejsce w FPÖ”, a Wolnościowa Partia Austrii podjęła próbę nawiązania do „dumnej, stuletniej tradycji narodowo-wolnościowych demokratów”⁷⁸. Program stanowił próbę połączenia wartości liberalnych z ideaми narodowymi⁷⁹. *Salzburger Bekenntnis* postawił na pierwszym planie myśl liberalną i w tym właśnie wyakcentowaniu leży podstawowe znaczenie tego programu. FPÖ zdefiniowała się w tym programie jako „partia narodowo-wolnościowego środka i socjalnej równowagi”. Liczne elementy liberalne pojawiające się w *Salzburger Bekenntnis* upoważniają do zakwalifikowania ówczesnej FPÖ do partii narodowoliberalnej⁸⁰. Głównym zadaniem programu było wyprowadzenie Wolnościowej Partii Austrii z politycznej izolacji. Zdjęcie z niej odium partii-getta oraz dowiedzenie, że FPÖ uzyskała dojrzałość do ewentualnego udziału w rządzie. *Salzburger Bekenntnis* oznaczał przezwyciężenie pragmatyki partyjnej zorientowanej dotychczas na problematykę powojenną⁸¹.

U podstaw przyjęcia związłego *Programu z Bad Ischl*⁸² leżała zmiana sytuacji wewnętrznej w Austrii, jaka dokonała się po osiągnięciu przez ÖVP sukcesu wyborczego (który umożliwił kanclerzowi J. Klausowi utworzenie jednopartyjnego

⁷⁴ E. Reiter, *op. cit.*, s. 70.

⁷⁵ E. Reiter, *op. cit.*, s. 259.

⁷⁶ Tekst: „Neue Front” 20 VI 1964.

⁷⁷ K. Berchtold, *op. cit.*, s. 509.

⁷⁸ B. Perchinig, *op. cit.*, s. 81 i n.

⁷⁹ A. Kadan, *Vergleichende Darstellung der Grundsatzprogramme*, w: A. Kadan, A. Pelinka (red.), *Die Grundsatzprogramme der österreichischen Parteien. Dokumentation und Analyse*, St. Pölten 1979, s. 40.

⁸⁰ F. Ermacora, *Österreichische Verfassungslehre*, Wiedeń 1970, s. 119.

⁸¹ E. Reiter, *op. cit.*, s. 71.

⁸² Tekst: „Neue Front” 19 X 1968.

rządu) i rozpadzie wielkiej koalicji. Te wydarzenia zdezaktualizowały w daleko idącym stopniu poprzedni program zawierający krytykę koalicji oraz systemu proporcjonalnego⁸³.

Jeżeli chodzi o występowanie elementów liberalnych, należy odnotować brak istotniejszych zmian w porównaniu do poprzednich programów. Odnosiły się one głównie w obszarze struktury państwa do postulatu dokonania reformy konstytucji i szerszego wprowadzenia zasad demokracji bezpośredniej, zmniejszenia wpływów partii politycznych w instytucjach państwowych i izbach gospodarczych, a także gospodarki wolnorynkowej wolnej od wpływów państwa. Jeden z twórców *Attersekreis* oraz czołowy przedstawiciel skrzydła liberalnego w FPÖ, F. Frischenschlager, scharakteryzował program następująco: „W obszarze państwa, gospodarki i polityki socjalnej pozostano przy dotychczasowych tradycyjnych pozycjach liberalnych, myśl narodowa także została ponownie przejęta poprzez przyjęcie formuły opowiedzenia się za niemiecką wspólnotą narodową i kulturalną. Nowe momenty stanowią silne zaakcentowanie myśli europejskiej („chcemy europejskiego państwa federalnego” oraz „austriacki udział w EWG jest niezbędny”) i zakotwiczenie w programie idei planowania przestrzennego i ochrony środowiska”⁸⁴. A. Kadan uznał program za elitarno-liberalny⁸⁵. Ze względu na obawę przed protestami zwolenników idei narodowych liberalizacja FPÖ miała jedynie ostrożny charakter, w programie nie padło pojęcie liberalny⁸⁶.

Dzięki *Wolnościowemu Manifestowi w sprawie polityki społecznej (Freiheitliches Manifest zur Gesellschaftspolitik)* z 6 września 1973 r.⁸⁷, który został przyjęty przez federalne kierownictwo partii po kilkuletniej dyskusji wewnątrzpartyjnej⁸⁸ nie jako oficjalny program, lecz jako uzupełnienie *Programu z Bad Ischl*, liberalizm w FPÖ uległ wyraźnemu umocnieniu. W czasie uchwalania *Manifestu*, FPÖ jako całość nie była jeszcze gotowa do bezwarunkowego przyjęcia „liberalnego” *Manifestu*. Wyraźnie chciano uniknąć „liberalnego przeciążenia” bazy partyjnej. Ze względu na fakt, że *Manifest* mógł stanowić decydujący krok na drodze do dalszego rozwoju FPÖ w kierunku partii liberalnej, nie można było wykluczyć, że część działaczy i sympatyków partii przeciwstawi się takiej zmianie profilu partii. Ponieważ niebezpieczeństwo sprzeciwu wobec silniejszego akcentu liberalnego na zjeździe było poważne, podjęto decyzję, że organem właściwym dla uchwalenia dokumentu będzie właśnie federalne kierownictwo partii⁸⁹. Dla Frischenschlagera *Manifest* stanowił w istocie obowiązujący program partii, zastępujący *Program z Bad Ischl*⁹⁰, który w konsekwencji zszedł na drugi plan. Dokument miał tak istotne znaczenie, że od chwili jego przyjęcia FPÖ nabrała charakteru partii programowej. Od tego czasu rozpoczęło się także kwalifikowanie FPÖ – z większymi lub mniejszymi ograniczeniami – jako partii o profilu liberalnym. I chociaż Wolnościowa Partia Austrii sama unikała określania się mianem partii liberalnej, to jednak *Manifest* skonstruowany jest na pozycjach liberalnych. Odnosi się to zwłaszcza do

⁸³ A. Pelinka, A. Kadan, *op. cit.*, s. 40.

⁸⁴ F. Frischenschlager, *Funktions- und Inhaltswandlungen...*, s. 213.

⁸⁵ A. Kadan, *Freiheitliche Partei Österreichs*, „Die Republik”, Heft 1, 1979, s. 21.

⁸⁶ P. Pelinka, *op. cit.*, s. 23.

⁸⁷ Tekst: E. Reiter, *op. cit.*, s. 89-137.

⁸⁸ *40 Jahre Freiheitliche Partei Österreichs*, Wiedeń 1996, s. 40.

⁸⁹ E. Reiter, *op. cit.*, s. 48 i n.

⁹⁰ F. Frischenschlager, *Funktions- und Inhaltswandlungen...*, s. 215

obrazu człowieka jako wolnej i odpowiedzialnej jednostki. FPÖ zaprezentowała się w *Manifestie* jako demokratyczna partia o prawicowoliberalnym stosunku do spraw gospodarczych i społecznych⁹¹. Ze strony FPÖ *Manifest* stanowił przejaw swoistej liberalnej walki z SPÖ i ÖVP, które także zapewniały o liberalnym charakterze swej polityki. *Manifest* miał na celu wypromowanie FPÖ jako jedynej lub „prawdziwej” partii liberalnej. W *Manifestie* FPÖ odstąpiła od zdefiniowania się jako partia narodowa.

Przejęcie w 1983 r. przez Wolnościową Partię Austrii współodpowiedzialności rządowej w ramach małej koalicji stworzyło potrzebę wypracowania nowego programu. W prowadzonej dyskusji wewnątrzpartyjnej akcentowano wolę umocnienia FPÖ jako dojrzałej partii koalicyjnej oraz usiłowano tak skonstruować program, by doprowadzić do pojednania komponentów liberalnych i narodowych w partii⁹², zwłaszcza w obliczu głębokiego rozdźwięku, jaki pojawił się między liberalnym kierownictwem FPÖ skupionym wokół wicekanclerza N. Stegera oraz niemieckonarodową bazą partyjną. Partyjny organ „Neue Freie Zeitung” ocenił, że dzięki jasnemu zdefiniowaniu terminów z ideologii liberalnej i narodowej FPÖ wyszła z cienia przeszłości, a synteza elementów narodowych i liberalnych powiodła się w sposób całościowy tak, że jest podzielana przez całą partię⁹³.

*Program Salzburski*⁹⁴ (*Salzburger Programm*) uchwalony na zjeździe w dniach 1-2 czerwca 1985 r. rozpoczyna się deklaracją, że „wolność jest dla nas najwyższą wartością. Chcemy żyć w warunkach wolności opierającej się na samostanowieniu, niepodległości i własnej odpowiedzialności”. Deklaracja ilustruje intencję autorów programu, których zamiarem jest zaprezentowanie FPÖ jako partii przede wszystkim liberalnej. W programie odczuwalny jest wpływ ideologii liberalnej. Po raz pierwszy w pragmatyce FPÖ pojawia się termin ‘liberalny’: „zapewnienie najwyższej rangi w łańdzu społecznym wolności poszczególnego człowieka i jego godności jest naszym liberalnym zadaniem”. W dalszej części programu FPÖ precyzuje, że: „pragniemy narodowej polityki, która przy pomocy polityki liberalnej umożliwi grupom etnicznym zachowanie prawa do życia i rozwoju swej odrębności”. Akcenty liberalne odnoszą się zwłaszcza do prawa do wolności jednostki, demokratycznego państwa, polityki społecznej, kulturalnej i gospodarczej, gdzie możliwości ingerencji państwa ograniczone są do niezbędnego minimum.

Kolejny *Program Lincki* (*Linzer Programm*)⁹⁵ uchwalony na zjeździe 30 października 1997 r. w Linzu (obowiązujący obecnie) zastąpił zdezaktualizowany *Program Salzburski*, jako że partia koncentrowała się w większym stopniu na realizacji bieżących kwestii politycznych i retoryce protestu niż sprawach ideologicznych. Wraz z rozwojem sytuacji politycznej w Austrii FPÖ zaczęła ostrożnie opuszczać pozycje niemieckonarodowe i opowiadać się za austriackim patriotyzmem, odchodząc od roli fundamentalnej opozycji i konsekwentnie przygotowując w ten sposób swój powrót do grona partii opozycyjnych akceptujących system polityczny w Austrii. Ta powolna ewolucja spowodowała, że opracowanie nowego programu stało się nieodzowne. Zasadnicze punkty ciężkości *Programu Linckiego* stanowią: wolność, demokracja oraz austriacki patriotyzm. Pewne pojęcia zostały prawie w całości przeniesione z *Programu Salzburskiego*. I tak wolność jest jednym

⁹¹ E. Reiter, *op. cit.*, s. 73 i 74.

⁹² K.R. Luther, *Die Freiheitlichen*, w: *Handbuch des politischen Systems Österreichs*, Wiedeń 1997, s. 296.

⁹³ „Neue Freie Zeitung” 6 VI 1985.

⁹⁴ Tekst: „Zeitung des Freiheitlichen Bildungswerkes” Folge 5/1985, Wiedeń 1985.

⁹⁵ Tekst: „Schnellinfo” nr 1a/1998, Wiedeń 1988.

z centralnych pojęć *Programu Linckiego*; wolność traktowana jest jako prawo do obrony przeciwko omnipotencji austriackiego państwa partyjnego tworzonego przez SPÖ i ÖVP. W sposób zbliżony do poprzedniego programu *Program Lincki* rozpoczyna się od deklaracji, że „wolność jest najwyższym dobrem człowieka”. Co charakterystyczne, pojęcie „liberalne zadania” FPÖ nie znajduje już w tym programie zastosowania.

Program podkreślał przemiany, jakim uległa w owym czasie partia. W miejsce niemieckiego nacjonalizmu do głosu doszedł austriacki patriotyzm. Nowym ważnym elementem stał się postulat rozszerzenia instytucji demokracji bezpośredniej. FPÖ domagała się demokratycznej reformy państwa, ograniczenia władzy biurokracji i nomenklatury partyjnej (a zwłaszcza zaniechania praktyki nomenklaturowego systemu proporcjonalnego) oraz rozszerzenia praw obywatelskich i podstawowych. Ujawniły się poglądy ksenofobiczne: szereg praw ma być zastrzeżonych wyłącznie dla obywateli austriackich. Sprawa austriackiego patriotyzmu dochodzi do głosu w III rozdziale programu zatytułowanym *Najpierw Austria*⁹⁶.

W art. 4 FPÖ odniosła się do austriackiego dziedzictwa kulturowego, odnotowując przy tym udział „starej Austrii w ogólnoniemieckiej historii”. W rozdziale zatytułowanym *Prawo do ojczyzny* wymienione są grupy etniczne zamieszkujące Austrię, z zaznaczeniem, że „przeważająca większość Austriaków należy do niemieckiej grupy etnicznej”. Generalnie można odnotować, że program nosi pewne cechy liberalne, a rzeczą charakterystyczną jest w zasadzie szczątkowe (w porównaniu do poprzednich programów) występowanie elementów niemieckonarodowych.

5. FPÖ A MIĘDZYNARODÓWKA LIBERALNA

W kwietniu 1947 r. na kongresie w Oksfordzie została powołana do życia Światowa Unia Liberalna (późniejsza Międzynarodówka Liberalna), w skład której weszło 19 liberalnych partii. Uchwalono *Manifest liberalny* określający w skrótowej formie liberalne pryncypia oraz warunki uzyskania członkostwa w tej organizacji.

FPÖ praktycznie od początku utrzymywała kontakty z Międzynarodówką Liberalną, ale dopiero od drugiej połowy lat 70. podjęła starania o uzyskanie członkostwa w tej organizacji. W Austrii od 1964 r. istniała Austriacka Grupa Międzynarodówki Liberalnej, do której należała liczna grupa czołowych polityków Wolnościowej Partii Austrii. W 1978 r. FPÖ złożyła formalny wniosek o członkostwo w Międzynarodówce Liberalnej. Rok później powołano grupę studyjną pod przewodnictwem honorowego przewodniczącego Międzynarodówki Liberalnej G. Malagodi'ego, która – po uprzednim nawiązaniu kontaktów z politykami zgrupowanymi w *Atterseerkreis* – złożyła oficjalną wizytę w Austrii. Mimo sprzeciwu liberałów z państw skandynawskich ocena FPÖ wypadła pomyślnie; stwierdzono rozwój partii w kierunku „od prawej strony w kierunku centrum”. Na kongresie w dniu 5 października 1979 r. Wolnościowa Partia Austrii uzyskała pełne członkostwo w Międzynarodówce Liberalnej, uzyskując równoprawny dostęp do międzynarodowych kręgów liberalnych.

⁹⁶ Nazwę „Najpierw Austria” nosiła także nakierowana przeciwko cudzoziemcom inicjatywa ludowa przeprowadzona z inicjatywy FPÖ w 1992 r.

Jednakże harmonijne relacje FPÖ z Międzynarodówką Liberalną uległy zakłóceniu na tle dokonujących się przemian w partii. Przebieg zjazdu w Innsbrucku w 1986 r. (w tym okrzyki *Sieg Heil* wznoszone na cześć zwycięskiego Haidera) i sposób obalenia N. Stegera, liczne wystąpienia czołowych partyjnych liberałów z FPÖ⁹⁷, rozpad małej koalicji, a następnie styl prowadzenia kampanii wyborczej przez J. Haidera świadczyły, że w FPÖ dokonywać się może transformacja z partii o charakterze liberalnym w radykalną partię protestu. Doprowadziło to do wydelegowania do Austrii komisji śledczej Międzynarodówki Liberalnej⁹⁸. Wynik działalności komisji został sformułowany w *Raporcie w sprawie FPÖ dla Komitetu Wykonawczego Międzynarodówki Liberalnej (Report on the FPÖ to the Liberal International Executive Committee, 11.1.1987)* oraz w *Niebieskiej księdze (Bluebook Austria, 1945-1986, 23 November 1986)*⁹⁹ opracowanej przez J.A. van den Berga z holenderskiej partii liberalnej VVD.

Autor *Niebieskiej księgi* doszedł do konkluzji, że z powodu swych zasad, działań i politycznych przywódców FPÖ nie jest partią liberalną. W FPÖ są osoby, które ze względu na przekonania można uznać za liberałów, przy czym sprawą istotną jest ich dążenie do ugruntowania prawdziwej, liberalnej partii. Jednakże wg standardów politycznych i socjohistorycznych FPÖ można potraktować jako partię nacjonalistyczną z tendencją do ekstremistycznej prawicy. Wybór J. Haidera nie oznaczał istotnych przemian w FPÖ, lecz był raczej potwierdzeniem idei i działań jej licznych członków i sympatyków od czasu utworzenia w 1956 r. Na tej podstawie sugeruje, by nie czekać z wykluczeniem FPÖ z Międzynarodówki Liberalnej do stycznia 1987 r., lecz uczynić to natychmiast.

Raport natomiast przedstawia krótko historię Austrii ze szczególnym uwzględnieniem problematyki narodowościowej. Omawia historię trzeciego obozu i FPÖ, charakteryzuje nowego przewodniczącego Haidera i ocenia aktualną sytuację partii. W politycznych wystąpieniach J. Haidera Komisja znalazła jedynie niewiele odniesień do liberalizmu, a ich styl polityczny został uznany za populistyczny i demagogiczny. Odnotowano, że pojęcie *liberalny* w ogóle w przemówieniach Haidera nie występuje. Wskazano, że J. Haider wyraził wolę pozostania w Międzynarodówce Liberalnej, aczkolwiek „nie za wszelką cenę”. *Raport* nie zawiera konkretnych zaleceń dla Komitetu Wykonawczego Międzynarodówki. W związku z powyższym Komitet Wykonawczy podjął 22 lutego 1987 r. na osobistą interwencję przewodniczącego O. Lambsdorffa decyzję o pozostawieniu FPÖ w Międzynarodówce¹⁰⁰.

Proces oddalania się FPÖ od Międzynarodówki Liberalnej postępował. Populistyczne wystąpienia J. Haidera wywoływały negatywne reakcje w środowiskach liberalnych. Po skandalicznej wypowiedzi przewodniczącego FPÖ w sprawie *ordentliche Beschäftigungspolitik*¹⁰¹ III Rzeszy w 1991 r. wdrożono postępowanie

⁹⁷ W tym m.in. przewodniczącego Austriackiej Grupy Międzynarodówki Liberalnej H.J. Tengga.

⁹⁸ B. Bailer-Galanda, W. Neugebauer, *Haider und die Freiheitlichen in Österreich*, Berlin 1997.

⁹⁹ Patrz: A. Stirnemann, *Die Freiheitlichen...*, s. 183 i n.

¹⁰⁰ A. Stirnemann, *Gibt es Haider – Effekt?*, w: A. Khol, A. Stirnemann (red.), *Österreichisches Jahrbuch für Politik 1991*, Wiedeń, Monachium 1992, s. 161.

¹⁰¹ W trakcie dyskusji politycznej w *Landtagu* Karyntii 13 czerwca 1991 r., J. Haider stwierdził m.in.: „w III Rzeszy mieliśmy porządną politykę zatrudnienia”, cytat za: H. Czernin, *Der Westentaschen-Haider*, Wiedeń 2000, s. 35.

mające na celu wykluczenie Wolnościowej Partii Austrii z Międzynarodówki, zakończone czasowym odebraniem FPÖ prawa głosu w tej organizacji¹⁰². Do ostatecznego rozłamu między Liberalną Międzynarodówką oraz FPÖ doszło po przeprowadzeniu antycudzoziemskiej inicjatywy ludowej Najpierw Austria, która stała się także przyczyną wystąpienia z FPÖ liberalnych polityków skupionych wokół H. Schmidt oraz utworzenia przez nich Forum Liberalnego. Na dwa dni przed posiedzeniem Międzynarodówki w Tallinie 10 lipca 1993 r., na którym miała zapaść decyzja o wykluczeniu FPÖ z tej organizacji, rząd federalny Wolnościowej Partii Austrii wyprzedzająco podjął decyzję o wystąpieniu z Międzynarodówki. Warto nadmienić, że decydujące znaczenie dla opowiedzenia się prezydium Międzynarodówki za wykluczeniem Wolnościowej Partii Austrii na posiedzeniu odbywającym się w Sofii w maju 1993 r. (członkostwo FPÖ było zawieszane już od 1991) miało ogłoszenie ekspertyzy sekretarza generalnego Międzynarodówki J. Maatena poświęconej FPÖ. Materiał zawierał wiele krytycznych ocen pod adresem partii oraz jej przewodniczącego. Autor uznał, iż „FPÖ działa jak magnes na ekstremalnie prawicowym skrzydle, a politycy w rodzaju A. Mölzera są przykładem kooperacji z ekstremalnie prawicowymi organizacjami... Nie ma wątpliwości, że J. Haider musi być zaliczony do tej grupy. Liberalizm został zastąpiony przez populizm”¹⁰³.

Również w FPÖ jeszcze przed secesją w 1993 r. trwała dyskusja na temat dalszego członkostwa w Międzynarodówce. Podczas gdy liberalne skrzydło w Wolnościowej Partii Austrii (zwłaszcza H. Schmidt oraz F. Frischenschlager), stanowczo opowiadało się za pozostaniem FPÖ w tej organizacji, J. Haider był rzecznikiem wystąpienia, a nawet proponował powołanie alternatywnej Międzynarodówki¹⁰⁴. Wystąpienie z organizacji dało asumpt do ostrego ataku na Międzynarodówkę ze strony J. Haidera, w którego wystąpieniach pojawiły się zarzuty o „etycznym upadku” tej organizacji¹⁰⁵.

6. ZAKOŃCZENIE

W opracowaniu podjęta została próba udzielenia odpowiedzi na pytanie o miejsce liberalizmu w polityce i pragmatyce FPÖ oraz Związku Niezależnych. Dokonana analiza wykazała, że w poszczególnych etapach rozwoju partii pozycja myśli liberalnej ulegała ewolucji i dynamicznym przemianom, które zdeterminowane były względami ideologicznymi, choć również w niemałej części taktycznymi, jako że okresowe wplatanie wątków liberalnych lub też odchodzenie od nich służyło także realizacji strategii wyborczych. Przyjmując kryterium formalne można by stwierdzić, iż przynajmniej w latach 1978-1993 Wolnościowa Partia Austrii była partią liberalną, ponieważ uzyskała członkostwo w Międzynarodówce Liberalnej. Niemniej jednak, mimo stałego występowania elementów liberalnych, brak jest podstaw do sformułowania tezy, że nawet w latach 70. i pierwszej połowie lat 80., tj.

¹⁰² „Die Presse” 2 XII 1991.

¹⁰³ „Der Standard” 8-9 V 1993.

¹⁰⁴ „Der Standard” 15 I 1993.

¹⁰⁵ J. Haider, *Die Freiheit...*, s. 299.

okresie najbardziej sprzyjającym dla rozwoju myśli liberalnej w FPÖ dokonała się trwała transformacja w kierunku partii liberalnej. Wprawdzie wybór N. Stegera na przewodniczącego Wolnościowej Partii Austrii w 1980 r. zdecydowanie sprzyjał takim przemianom, ale liberalnego kursu reprezentowanego przez kierownictwo partii nie podzielali ani działacze średniego szczebla, ani tym bardziej baza partyjna. Również w gremiach kierowniczych partii tendencje liberalistyczne nie wszędzie napotykały na entuzjazm ze względu na fakt, że liczni działacze FPÖ wywodzili się jeszcze z okresu nazistowskiego i reprezentowali jednoznacznie nacjonalistyczne poglądy, zamykając się na nowy profil partii. Sytuację trafnie scharakteryzował A. Pelinka: „FPÖ nigdy nie była partią liberalną; miała ona jedynie przez kilka lat kierownictwo, które chciało być liberalne”¹⁰⁶.

Nastawienie Wolnościowej Partii Austrii wobec liberalizmu trafnie podsumował B. Perchinig, uznając, że partią liberalną w klasycznym tego słowa znaczeniu FPÖ nigdy nie była i prawdopodobnie także rychło nie będzie¹⁰⁷. Powyższą tezę dowodnie potwierdza dalszy rozwój partii, bowiem podejmowane także w ostatnich latach wysiłki na rzecz nadania partii bardziej trwałego liberalnego profilu kończyły się fiaskiem. W 1993 r. doszło do secesji i utworzenia Forum Liberalnego, a w 2002 r. upadku gabinetu koalicyjnego oraz ustąpienia przewodniczącej Riess-Passer. Jeden z najbardziej liberalnych wolnościowych polityków młodej generacji K.H. Grassem opuścił wówczas szeregi partii.

W sytuacji odchodzenia z partii polityków liberalnych młodego pokolenia i utrwalania się tendencji populistycznych nie wydaje się prawdopodobne, by w najbliższej perspektywie w FPÖ mogło znaleźć się miejsce na poważniejszą dyskusję o silniejszym zakotwiczeniu elementów liberalnych w polityce tego ugrupowania. Wolnościowa Partia Austrii jest obecnie pogrążona w głębokim kryzysie i skonfrontowana z poważnym odpiływem wyborców. Wyraźny jest przy tym brak sygnałów, by reaktywowanie elementów liberalnych mogło być przez działaczy FPÖ brane pod uwagę jako skuteczny sposób na odbudowę pozycji lub przynajmniej zapobieżenie powolnej utracie znaczenia przez tę partię.

ZBIGNIEW ZARĘBA
Warszawa

ABSTRACT

The article attempts to answer the question of the place of liberalism in the policy and pragmatics of the Austrian Freedom Party (FPÖ) during the leadership of the charismatic populist J. Haider. The policy of the party is reviewed from its rise, including the League of Independents (VdU) from which FPÖ emerged. The undertaken analysis showed that at subsequent stages of the party's development the position of liberal thought underwent evolution and dynamic changes, which were determined by ideological and tactical reasons, in order to successfully implement election strategies. At present, FPÖ is in deep crisis and is challenged with a major decline of voters.

¹⁰⁶ A. Pelinka, *Liberalismus ohne Tradition*, „Der Standard” 9 II 1993.

¹⁰⁷ B. Perchinig, *op. cit.*, s. 90.